

DEDE KORKUT HİKÂYESİNDE GEÇEN
“BOY BOYLADI SOY SOYLADI”
SÖZÜNÜN İFŞA ETTİĞİ “GEÇMİŞ”*

*M. Said POLAT***

ÖZET

Makalede, Dede Korkut Hikâyelerinde geçen “Boy boyladı soy soyladı” sözü ile göçebe Türklerin dünyasında neyin dile getirilmiş olabileceği üzerinde duruldu. Kabile anlamında boy ile nesil, kök anlamına gelen soy sözcükleri aynı zamanda bu siyasî ve kan bağına bağlı birliklerin anlatılarının da isimleri olup olmadıkları tartışıldı. Bu sözün muhtemel anlamları metindışı bağlamdan hareketle ortaya konmaya çalışıldı. Dede Korkut Kitabı dışındaki metinlerde bu anlamına rastlanmayan, en genel anlamıyla “anlatı” ile karşılayabileceğimiz “boy” ve “soy” sözcüklerinin, şifahi anlatılarda 20. yüzyıla kadar varlığını devam ettirdiği sonucuna varıldı.

Anahtar Kelimeler

Dede Korkut Kitabı, boy, soy, göçebeler, şifahi anlatı

Martin Heidegger’e göre varlığın anlamı ve insanın varlığı anlamasının tarihi dilde gizlidir. Dilin ontolojik temeli söylemdir. Söylem de dille ifade kazanır. Anlam, söyleme eklemlenmiştir. Söylemin işlevi, insanın dünya içinde olmasının tüm birleşimini sözcüklere dökmektir. Fakat sözcük-şeyler anlamlarla donatılmaz, anlamlar sözcüklere gelir. Gösterge olarak sözcük, gösterme bağlantısı içinde başka bir şeyin karşısında duran bir şey değildir. Sözcük, gösterme olarak bütünsel anlam bağlamını bizim çepeçevre görmemize getirir. Bir sözcük bir dünya açar, öyle ki “şey” de ancak kendisini çevreleyen bu dünya tarafından desteklendiği sürece bir kendilik olarak mevcut olabilir. Sözcük, ses olarak, su ile dolu bir kova gibi, içi anlamla doldurulan bir kap değildir. Sözcük kazılması gereken

* Bu çalışmaya; Dr. Erdal Şahin ve Dr. Özlem Yılmaz’a Rusça metinleri, Dr. Michelangelo Guida’ya İtalyanca metinleri tercümeleriyle ve Doç. Dr. Mustafa Kaçalın’e makalenin hazırlanma safhasında verdiği malumat ile yaptıkları katkılar için müteşekkirim.

** Yard. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/
saidtosyevi@yahoo.com

gizli bir kaynak gibidir. Anlam sözcüklere yol açar, sözcükleri çağırır. Sözcükler çağrılmıyorsa sözcükleri çağırın şey gizlenmiş demektir.¹ Aynı sözcük başka anlamlar tarafından çağırıldığında sözcükte anlam kaymalarından, sözcükler çağrılmaz olduklarında ise tarihileşmelerinden söz edilir. Dilde ifşa ve gizlenme aynı anda vuku bulur. Bir şey ifşa edilirken pek çok şey de gizlenir.

İşte burada Dede Korkut Hikâyelerinde geçen “بوي بويدي صوي صويدي”² sözünün, anlam kaymasına uğramış بوي ve صوي sözcükleri ile tarihileşmiş “بوي بويدي” ve “صوي صويدي” ifadelerinin, anlamları ve bu anlamlardan hareketle bu sözün Batı Asya’ya geçeden göçerlerin dünyasında neyi ifşa ettiğinin üzerinde durulup, sözcük ve tabirlerin, göçerlerin dünyasına ait gizli kalmış anlamlarından bir kısmı görünür kılınmaya, dile gelene yönelmeye çalışılacaktır.

Dede Korkut Kitabı’ndaki söz konusu ibare üzerinde duran daha önceki araştırmacıların görüşleri incelendiğinde ihtilafın, بوي ve صوي sözcüklerinin kökeni üzerine yoğunlaştığı ve bu konuda üç farklı görüşün ortaya çıktığı görülür:

Bunlardan ilki بوي sözcüğünün “kabile” anlamındaki بوي (boy) olduğunu, صوي sözcüğünün ise “nesil”, “kök” anlamındaki صوي (soy) olduğunu iddia etmişlerdir.³ Bu görüş üzerinde ileride daha geniş olarak durulacaktır.

İkinci görüş M. Gazimihâl’e aittir.⁴ O, eşyazımlılık (homography) sorununa dikkat çekmiş, ‘بوي’ü boy olarak okuyanların gerekçelerini “iğreti” bulmuş ve bu sözcüğün, büy (raks) okunması gerektiğini söylemiştir. Gerekçe olarak da kam-ozanların begler önünde hem raks edip hem de söz söylemesini göstermiş ve Dede Korkut, 24 Oğuz Begi şölende hazır iken Hanlar Hanının huzurunda kopuz eşliğinde raks ederek Dede Korkut Hikâyeleri denilen *Oğuz-nâme*’yi inşat etmiştir. Dolayısıyla *Dede Korkut Kitabı*’nda geçen “بوي بويدي صوي صويدي” ibaresinin “büy büyledi

¹ Taylan Altuğ, *Dile Gelen Felsefe*, İstanbul 2001.

² *Dede Korkut Kitabı* (tıpkıbasım), haz. Muharrem Ergin, Ankara 1994, I, 34.

³ *Dede Korkut Kitabı*, II, 56; *Dedem Korkudun Kitabı*, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 2000, CCXXIII; Tietze, I, 375. *Yazın Terimleri Sözlüğü*’nde, “1. Dede Korkut Kitabı’nda öykülerden her biri, 2. Bir halk öyküsünün değişik söylenişlerinden her biri” anlamları verilmiştir (*Yazın Terimleri Sözlüğü*, haz. Tahir Nejat Gencan, Haydar Ediskun, Baha Dürder, Enver Naci Gökşen, Ankara 1974, s. 32).

⁴ Mahmut R. Gazimihâl, “Büy Büylemek, Söz Söylemek”, *Türk Folklor Araştırmaları*, VII/146 (1961), s. 2491.

söz söyledi” olarak okunması gerektiğini söylemiştir. Fakat “صوي صويدي” ibaresini nasıl “söz söyledi” okuduğuna ise bir açıklama getirmemiştir.⁵

Üçüncü görüş ise Semih Tezcan’a aittir. O da “بوي بويدي صوي صويدي” ibaresini “boy boyladı soy soyladı” okuyarak okunuşta birinci görüşü paylaşmıştır. Fakat *boy* ve *soy* sözcüklerinin anlamı ve kökeni hususunda birinci görüşe karşı çıkmış ve bu sözcükleri fonetik açıdan incelemeye tâbi tutup, *boy* sözcüğünün “kabile” anlamındaki *boy* terimi ile bir ilişkisi olmadığını, *bozlak* ile bir ilişki kurulabileceğini söyledikten ve buna ilişkin fonetik bazı açıklamalar yaptıktan sonra, geniş olarak *soy* terimi üzerinde durmuş ve bu terimin *sav* sözcüğünden türemiş olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.⁶ Aynı şekilde, “koşuk” anlamına gelen *soy* ile “nesil, sülale” anlamına gelen *soy* arasında bir ilişki olmadığını ve birincisinin Eski Türkçe *sav* sözcüğünden geldiğini söylemiştir. *Sav* sözcüğüne en eski metinlerde rastlandığını, Orhon Türkçesinde *sab* olarak geçtiğini ve “söz, haber” anlamına geldiğini belirtmiştir. Eski Uygurcada ve Karahanlıcada bu anlamın yanında “mektup; atasözü; öykü, anlatılan şey; kısa tarihsel şeyler” anlamlarının olduğunu belirtirken, M. Räsänen’in daha önce, *sab* sözcüğü ile Çuvaşça *sāvā*, *sāv* “dize, mısra” sözcüğü arasında kurduğu ilişkiye de dikkat çekmiştir.⁷

Metinlerdeki sözcük ve tabirlere anlam verirken metin ve metinlerarası bağlamın yanında metindışı bağlamın da dikkate alınması gerekmektedir. Bu dikkate alındığında birinci görüş sahiplerinin görüşlerinin de o kadar yabana atılır olmadığı görülecektir. “Boy boyladı soy soyladı” sözündeki *boy* sözcüğüne birinci görüş sahiplerinin önde gelenle-

⁵ *Büy* sözcüğünün farklı lehçelerde *biyü*, *büyi*, *büyü* şeklinde de söylendiğini belirtmiştir (Gazimihâl, s. 2491). Şayet بوي “raks” anlamına gelen sözcükse *böy* olarak okunması gerekir. Çünkü Clauson *böy* sözcüğündeki ilk seslinin genellikle yanlış okunduğunu, -ü- değil, -ö- olması gerektiğini söyler ve “raks etmek” anlamındaki sözcüğü *böyi-* (*bödi-*) olarak verir (Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972, s. 300).

⁶ Semih Tezcan, “Dede Korkut Kitabında Boy Boylamak, Soy Soylamak”, Ömer Asım Aksoy Armağanı, haz. Mustafa Canpolat ve diğerleri, Ankara 1978, s. 227-36.

⁷ Tezcan, a.g.m., s. 228, 231 vd.; M. Räsänen, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen*, Helsinki, 1969, s. 391; Kâşgarlı Mahmûd, *Dîvânü Lugâti-t-Türk*, İstanbul 2005, s. 477. *Etimologičeskiy slovar’ tyurkskix yazikov*’da *soy* ve *sāvā* arasındaki benzerlik bazı fonetik zorluklar göstermekle birlikte Çuvaşçadaki *sāvā*, *sāv* sözcükleri Orhon Türkçesindeki *sab* sözcüğü (*Orhon Yazıtları*, haz. Talat Tekin, Ankara 1988, s. 156) arasındaki ilişkiye dikkat çekiliyor (*Etimologičeskiy slovar’ tyurkskix yazikov* (*Obsčetyurkskiye i mejtyurkskiye osnavı na bukvu*, L, M, N, P, S), s. 318-9. Ayrıca bkz. Doerfer, III, madde 1215.

rinden M. Ergin “destan”, O. Ş. Gökyay, “destanlarda muayyen hadiseye hasredilmiş fasıl, hisse”, Barthold “masal”, A. Tietze “halk destanı bölümü” anlamını vermiştir.⁸ Bu araştırmacıların görüşlerinin en önemli dayanağı ise *Dede Korkut Kitabı*’nda farklı isimler altındaki anlatıların Vatikan nüshasında *hikâye*, Dresden nüshasında ise *boy* olarak adlandırılmış olmasıdır.⁹ *Soy* sözcüğüne gelince, bu sözcüğü O. Ş. Gökyay dışında pek çok araştırmacı genel itibariyle “manzume” olarak karşılamıştır. M. Ergin “destan manzumesi”, “manzum parça”, “deyiş”, “makamla söylenen manzume” anlamını vermiştir.¹⁰ O. Ş. Gökyay sözcüğün “nesil” anlamındaki yaygın anlamını vermekle yetinmiştir.

“Kabile” anlamındaki *boy* ve “nesil” anlamındaki *soy* isimleri ile ilişkilendirilen *boyla-* ve *soyla-* fiillerine gelince, E. Rossi müstakil olarak *boyla-* fiiline de *boy boylamak* tabirine de “hikâye anlatmak”, “kabilenin geçmişini överek anmak” anlamlarını vermiştir. M. Ergin *boyla-* fiilini “destan söylemek”, “hikâye anlatmak” olarak karşılamaktadır. O. Ş. Gökyay, M. Ergin’in *boyla-* fiilini “destan söylemek” olarak karşılamasına itiraz etmiş, fakat bir öneride bulunmamış, E. Rossi’nin görüşünü zikretmekle yetinmiştir. O. Ş. Gökyay, *soyla-* fiili hakkında ilk görüş serdeden Velet Çelebi İzbudak olduğunu, onun bu fiile “kopuzla seciler, nazımlar inşat etmek” anlamını verdiğini nakletmiştir. E. Rossi de *soyla-* fiilini “şiir söylemek”, *soy soylamak* tabirini ise “şiir söylemek”, “destan anlatmak” olarak karşılamıştır. M. Ergin de *soyla-* fiiline “destan manzumesi söylemek”, “manzum söylemek”, “deyiş demek”, “makamla manzum söylemek” anlamlarını vermiştir. Eserin Rusça çevirisinde kahramanların konuşmaları olan *soylama* için “söyleme”, *soy soylamak* için ise “söz söylemek” karşılığı verilmiştir. E. Rossi’nin “şiir söyleme”, “şiirsel anlatım”,

⁸ *Dede Korkut Kitabı*, II, 56; *Dedem Korkudun Kitabı*, CCXXIII; Tietze, I, 375. *Yazın Terimleri Sözlüğü*’nde, 1. Dede Korkut Kitabı’nda öykülerden her biri, 2. Bir halk öyküsünün değişik söylenişlerinden her biri anlamları verilmiştir (*Yazın Terimleri Sözlüğü*, s. 32). Semih Tezcan, “boy” sözcüğünün “destan, boyun hikayesi” anlamına itiraz eder. Bu konu için bkz. Tezcan, s. 227-8).

⁹ *Il “Kitab-ı Dede Qorqut”*, haz. Ettore Rossi, Vaticano 1952, fol. 58-fol. 106 (Tıpkıbasım). Dresden nüshasında eğer imlâ hatası yok ise hikâyelerin hepsi boy olarak adlandırılmamış. Sadece altıncı, dokuzuncu, onuncu ve onbirinci hikâyeler boy olarak adlandırılmış. Sekizinci hikâye ise *toy* olarak adlandırılmıştır. Diğer hikâyelerde “...بويني (boyunu) beyan eder” yerine “...بوني (bunu) beyan ider” ifadesi geçiyor krş. *Dede Korkut Kitabı*, I, 9, 35, 66, 122, 154-5, 170, 201, 213, 235, 253, 271, 291 (Tıpkıbasım). Eğer bu müellif veya müstensih hatası değilse üzerinde düşünülmesi gereken bir ayrıntıdır.

¹⁰ *Dede Korkut Kitabı*, II, 270.

M. Ergin'in ise "destan manzumesi", "manzum parça", "deyiş", "makamla söylenen manzume" anlamlarını verdiği *soylama* terimine metinde yaygın olarak rastlanmaz.¹¹ Vatikan nüshasında bir yerde,¹² Dresden nüshasında ise üç yerde *soylama* terimine¹³ rastlanırken, araştırmacılar tarafından kullanılmakla birlikte *boylama* terimine hiç rastlanmaz. *Soylama* terimi metne, hikâyeler derlenirken manzum anlatıları mensurlardan ayırmak için müellif tarafından ilâve edilmiş olabilir. Çünkü ozanın hikâyeyi inşat ederken yaptığı işin adını zikretmesi anlamsız görülmektedir. Buraya kadar birinci görüş sahiplerinin görüşlerinden çıkan sonuçlardan ilki, genel olarak *boy*, *soy*, *boylama* ve *soylama* terimlerinin *Dede Korkut Kitabı*'na özgü terimler olduğu yönündedir. İkincisi, Gazimihâl'in "بوي بويدي" ifadesini farklı okuyuşunu bir kenara bırakırsak, "بوي بويدي صوي صويدي" ibaresinin "boy boyladı soy soyladı" okunuşunda bütün araştırmacıların hemfikir olmalarıdır.¹⁴

Şimdi "boy boyladı soy soyladı" sözündeki sözcüklerin sözlük, metiniçi ve metinlerarası bağlamda anlamlarını tekrar gözden geçirerek *Dede Korkut Kitabı*'na özgü terimler olup olmadıklarına bakalım. Sözlüklerde yaygın olarak "gövde, beden, boy, uzunluk, derinlik" anlamları verilen *boy* sözcüğü, "insan kalabalığı, boy, kabile, bütünden ayrı parça; güç, kuvvet, kudret, takat; birlik, birleşme" anlamlarına da gelir.¹⁵ E. V.

¹¹ İl "Kitab-ı Dede Qorqut", s. 335, 349; *Dede Korkut Kitabı*, II, 56, 271-2; *Kniga moego Deda Korkuta = Kitab-ı Dedem Korkut*, terc. A. H. Kononov, V. M. Jirmunskiy, haz. Vasiliy Vladimirovic Barthold, Moskova 1962, s. 242 vd.; *Dedem Korkudun Kitabı*, CCXXXIII, CCXXXIX-CCXL. Osman Fikri Sertkaya soy soylama üzerine ilk fikir beyan edenin J. R. Hamilton olduğunu belirtmekle birlikte nerede bu konuya temas ettiğinin kaydını düşmemiştir (Osman Fikri Sertkaya, "Dede Korkut Kitabı'nın Dresden Yazmasındaki Bazı Kelime ve Şekillerin İmlâ Özelliklerine Dayanılarak Yeniden Okunuşu ve Anlamlandırılışı Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Bellekten* (1998), I, 133).

¹² İl "Kitab-ı Dede Qorqut", s. 315.

¹³ *Dede Korkut Kitabı*, I, 79, 80, 85.

¹⁴ F. Kırzioğlu bu ibareyi, "boyunu anarak hikayesini anlattı, nazımla soyunu tarif etti" şeklinde karşılık vermiştir ("Halk Edebiyatı Deyimlerimiz", *Türk Dili*, XII/33 (1962), s. 63).

¹⁵ Bunun dışında büyüme, yükselme, uzun boy, ağaç gövdesi, sap; uzunluk, uzunlamasına, uzunluğuna; şerit, çizgi, mıntıka, bölge, saha, alan, toprak, tarla, kıyı, sahil, ırmağın havzası, dağ silsilesi, sıradağlar, hat, satıh, kenar, uç, taraf, yön; derinlik; ölçü, düzey, seviye, ayar (kıymetli metallerin); cisim, madde, yapı, bünye, endam, duruş; kendi, kendisi, kendilik, birisi, nesnenin temel, esas kısmı, esas, ruh, öz, yaratık, mahluk, meyve çekirdeği; tek başına, yalnız, mecazî olarak genç, evlenmemiş erkek, gelinlik kız, bekâr, dul erkek (*Etimologičeskiy slovar' tyurkskix yazıkov (Obsçetyurkskiye i mejtyurkskiye osnavı na bukvu "B")*, haz. E. V. Sevortyan, Moskova 1978, s. 177-8). Ay-

Sevortyan, *boy* sözcüğü ile “kabile” anlamına gelen *boz* ve *bod* sözcükleri arasında fonetik bir ilişkinin olduğunu, -y- ve -z- (-d-) sesleri 11. yüzyıl öncesi ağız ve lehçelerinde denk veya almalı sesler olduklarından her üç şeklinin de erken devirlerde mevcut olduğunu, “cisim, madde; beden, gövde” anlamlarında kullanıldığını, “büyüme, yükselme, artma, boy” anlamlarını ise sonradan kazandığını, “insan kalabalığı, kabile, bir topluluğun parçası, soy, aile” anlamları ile ise tarihsel-semantic bir ilişki kurmanın güç olduğunu belirtmiştir.¹⁶ G. Clauson, erken dönemlerde *bodunun* tekili olan, “a clan” anlamındaki *bod* sözcüğünün yerini 11. yüzyıldan itibaren, “clan, sub-tribe ve tribe” anlamına gelen *boy* sözcüğünün almaya başladığını ve bu şeklinin 14. yüzyıldan itibaren yaygınlaştığını söylemişti.¹⁷ İnsan bedeni anlamındaki *bod/boy* sözcüğünün göçebe Türklerde en küçük siyasî birliğe ad olarak verilmesi oldukça önemlidir.¹⁸

Soy sözcüğüne ise sözlüklerde genel olarak “aile, sülâle, nesil, beden” anlamları verilmektedir.¹⁹ Bu sözcük *Divanü Lugâti't-Türk*'de²⁰ ve 13. yüzyıl

rica bkz. Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk Lügati*, İstanbul 1927, s. 801-3; Wilhelm Radloff, *Versuch Eines Wörterbuches der Turk-Dialecte*, Mouton 1960, IV, 1639-1641; Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati (A-E)*, İstanbul, Wien 2002, I, 374-5.

¹⁶ *Etimolojişkiy slovar' tyurkskix yazıkov (Obsçetyurkskiye i mejtyurkskiye osnavı na bukvu "B")*, s. 177-8. Doerfer'in “halk” anlamına gelen *bodun* sözcüğü ise *bod* sözcüğünün -n çokluk eki almış (bod-ân) şekli olduğuna Sevortyan da iştirak etmektedir (G. Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, Wiesbaden 1967, II, 812). Bu sözcüğün tarihsel olarak kazandığı anlamlar üzerinde duran Şinasi Tekin, “olmak, teşekkül etmek, meydana gelmek, yaratılmak” anlamındaki *bol-* sözcüğü ile ilişkilendirerek “*yaratılmış olan > vücut, beden, insan > kabile” gibi bir semantik gelişme çizgisi üzerinde yürümüş olabileceğini” belirtmiştir (Şinasi Tekin, *İstikakçının Köşesi, Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, İstanbul 2001, s. 207).

¹⁷ Clauson, s. 296-7, 306. XI. yüzyılda farklı boylardan insanlar ilk kez karşılaştıklarında tanışma faslında önce birbirlerine “boy kim” sorusunu yöneliyorlardı. “Boy” sözcüğüne Kaşgarlı Mahmud kimi yerde “kavim”, kimi yerde “kabile”, kimi yerde ise “en-nâs” şeklinde karşılık vermiştir (*Divânü Lugâti't-Türk*, s. 198, 314, 319; Abdülkadir İnan, “Türk Etnolojisini İlgilendiren Birkaç Terim-Kelime Üzerine”, *Makaleler ve İncelemeler*, I, Ankara 1987, s. 634). “Beden” ve “insan” anlamında *bod* sözcüğü XI. yüzyılın ikinci yarısında hâlâ kullanımdaydı (Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, Ankara 1979, I, 123 (beyit 1055), 178 (beyit 1614). *Bodun* sözcüğü ve iştirakı için bkz. Ş, Tekin, s. 199-209.

¹⁸ Araplar da göçebe birlikteliklerini insan vücudundaki uzuvlara göre adlandırmışlardı. “Kabile” bunlardan biridir (Casim Avcı, Recep Şentürk, “Kabile”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, 24, s. 30).

¹⁹ Bunların dışında meydana gelme; kabile; soy, cins; iyi cins, soylu, asil; cins, tür, çeşit; insanın dış görünüşü; vücut yapısı; bünye, beden, yapı; örnek, model anlamları

öncesi Türkçe söz varlığına yer veren G. Clauson sözlüğünde bulunmaktadır. 15. yüzyıldan sonra metinlere girmeye başladığı görülüyor.²¹ *Dede Korkut Kitabı*'nda müellifin ilâvesi olan Dede Korkut'a atfedilen sözlerin zikredildiği başta bir yerde bu anlamıyla geçmektedir.²² 16. yüzyılın başlarından itibaren yaygınlaşmaya başlamasına rağmen²³ nedense *Tarama*

rına da gelir. Bazı Türk ağızlarında *soyak* sözcüğü “örnek” anlamına gelir ve Moğolca “filiz”, “sürgün” anlamındaki *soyug-a* sözcüğü ile ilişkilendirilmektedir (*Etimoloğičeskiy slovar' tyurkskix yazikov (Obsçetyurkskiye i mejtyurkskiye osnavı na bukvu, L, M, N, P, S)*, haz. L. S. Levitskaya, G. F. Blagova, A. V. Dibo, D. N. Nasilov, Moskova 2003, s. 285-6; Ferdinand D. Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük (I-C (Z))*, çev. Günay Karaağaç, Ankara 2003, II, 1122). Hüseyin Kâzım Kadri “soy” sözcüğüne; nesil, sülâle, zürriyet, ırk, döl, dös; neseb, hasep; aile, ecdat, âbâ; iyi ve âlâ anlamları vermiştir bkz. Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk Lûgatı*, İstanbul 1943, s. 349. *Soy* ile bir hayvanın derisini yüzmek, bir insanın elbisesini çıkarmak (yani bir şeyin aslını ortaya çıkarmak) anlamındaki *soymak* arasında bir ilişki olabilir mi?

²⁰ *Dîvânü Lugâti-t-Türk*, s. 319. Ayrıca *töz* sözcüğü de “köken”, “soy”, “asl” anlamlarına geliyordu ve yine birinin kökü, kökeni kime dayandığı öğrenilmek istendiğinde şu soru yöneltiliyordu “anıg tüpi tözi kim” (*Dîvânü Lugâti-t-Türk*, s. 588).

²¹ II. Murad'a (1421-1451) sunulan *İbn-i Kesîr Tercümesi*'nde bu sözcüğe bir yerde rastlıyoruz: “...İsmail Peygamberin avratı soyundan idiler” (Şirvanlı Mahmud, *Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi (Giriş, İnceleme, Metin, Sözlük)*, Tıpkıbasım, haz. Muhammet Yelten, Ankara 1998, s. 564, 661).

²² “Ol Âyişe Fatıma soyundandır.” (*Dede Korkut Kitabı*, I, 76). Sevortyan'ın sözlüğünde *söy* ile *soy* arasında bir ilişki kuruluyor. *Söylemek* fiili ile *soylamak* fiilinin aynı fiiller olduğuna dair görüşler de var. Fedotov'un *soy* sözcüğünün Çuvaşçadaki “türkü”, “şiiir” anlamına gelen *söwä*, *säv* sözcüğünden geldiği görüşü zikredildikten sonra böyle bir ilişkinin fonetik zorluklar oluşturduğu da belirtilmiştir (*Etimoloğičeskiy slovar' tyurkskix yazikov (Obsçetyurkskiye i mejtyurkskiye osnavı na bukvu, L, M, N, P, S)*, s. 318). Fakat S. Tezcan, *soy* sözcüğünün *sav* sözcüğünden türediğini aralarındaki fonetik ilişkiyi göstererek kesin bir dille ifade etmiştir.

²³ Sultan Kansu Gavri'ye takdim edilen Diyarbekirli Şerifi'nin *Şehnâme* tercümesinde “soy, neseb, peş, arka, geri” anlamlarında kullanılmıştır.

6113 nolu beyitte:

Döner sonuci anası *soyuna*
Kimi bulsa diler bizden *soyuna*

3775 nolu beyitte:

Soyunca ben de işde hâzıram ben
Senün her bir işüne nâzıram ben

16713 nolu beyitte:

Alup halkın geçer Ceyhan suyundan
Yüridi sanki kovarlar *soyundan*

22836 nolu beyitte:

Anı bilün ki işitdük de Pîrân
Soyumuzca salar leşker firâvân

Beyitler için bkz. Şerifi, *Şehnâme*, haz. Zühal Kültürel, Latif Beyreli, Ankara 1999, I, 134, 216, 591; II, 804, 1028.

Sözlüğü'ne bu anlamıyla girememiştir. “Nesil” anlamındaki soy sözcüğünün 15. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başlamasında, siyasî birlikteliklerin (boy) parçalanıp kan bağına dayalı birlikteliklerin önem kazanmasının etkisini gözardı etmemek gerekir.

“Boy boyladı soy soyladı” sözündeki *boyla-* ve *soyla-* fiillerine gelince, *Tarama Sözlüğü*'nde *boylamak* için “boy ölçmek, boy ölçüşmek; boylu boyunca dalmak, sürekli olarak izlemek” anlamları verilmiştir.²⁴ *Garib-nâme*'de bir münacaat dizesinde *boyla-* fiili “görmek”, “temaşa etmek” anlamında da kullanılmıştır.²⁵ Bu arada halk dilinde *boylamak* sözcüğüne verilen “boyuna ve uzunluğuna gitmek, yürümek, dereden yürüyüp geçmek” anlamlarına da dikkat çekmek gerekiyor.²⁶ *Soylamak* için ise “tahkik etmek, araştırmak, aslını aramak; soylu göstermek, ululamak, tazim etmek” anlamları verilmiştir.²⁷

“Boy boyladı” ifadesindeki *boyla-* fiiline sözlük anlamından hareketle bir anlam vermek oldukça güç görünüyor. Bu da temel sözcük olan *boy* sözcüğünün *Dede Korkut Kitabı*'na özgü bir anlamı olduğuna dair görüşü güçlendiriyor. Buna mukabil “soy soyladı” ifadesindeki *soyla-* fiilinin *Dede Korkut Kitabı*'ndaki kullanımına yakın bir kullanıma başka metinlerde de rastlamak mümkündür. *Soyla-* fiili genelde manzum metinlerde *söyle-* fiili ile peş peşe kullanılmıştır.

Geldük imdi sözümüz *söyleyelüm*

Bu sözi kanca varur *soylayalum*²⁸

Bu beyit *Garib-nâme*'de iki yerde geçmektedir. Bağlamlarına bakıldığında destanlara (hikâyelere) giriş bahsinden sonra meselenin tafsilatına bu beyit zikredildikten sonra girilmektedir. Kemal Yavuz bu beyti, “Şimdi sözümüzü söyleyelim de, bunun nereye varacağını araştıralım.” şeklinde çevirmiş, *soyla-* fiiline “araştırmak” anlamını vermiştir. Burada *soyla-* fiilinin “araştırmak” anlamına gelip gelmediğini anlamak için, aynı metindeki başka destanların girişinde kullanılan sözcüklerle karşılaştırmak gerekiyor.

Uşbu sözde ma'ni var eydem sana

Dinle imdi niçedür önden sona²⁹

²⁴ Örnekler için bkz. *Tarama Sözlüğü*, Ankara 1995, I, 648.

²⁵ Âşık Paşa, *Garib-nâme*, haz. Kemal Yavuz, İstanbul 2000, I/1, 31.

²⁶ *Türk Lügati*, I, 803.

²⁷ Örnekler için bkz. *Tarama Sözlüğü*, V, 3526-8.

²⁸ *Garib-nâme*, I/1, 341, 467.

²⁹ *Garib-nâme*, I/1, 121.

Bilesin her sûretün aslı nedür
Dinle imdi kim hikâyet nitedür³⁰

Her destanın giriş faslından sonra bu ve buna benzer ifadelere rastlamak mümkündür. Bu beyitlerden sonra meseleler etraflı bir şekilde anlatılmaktadır. O hâlde *soyla-* fiiline “haber vermek”, “anlatmak” anlamını vermek daha uygun düşmektedir. Bu durumda yukardaki beyit “Sıra geldi sözümüzü söylemeye, anlatalım (bakalım) bu söz nereye varacak” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilir.³¹ Bu, *soy* ile *sav* arasında ilişki kuranların görüşlerine de uygun düşmektedir. *Işk-nâme*’deki şu dizelerdeki *soyla-* fiilleri de “anlatmak” anlamındadır.³²

Nite şükrin yirince söyleyem ben
Niçe zikrin hakınca soylayam ben³³

Bu şükrün zikrini dil söyleyümez
Gönül bu lutf ilini soylayumaz³⁴

Şu beyitte ise tek taraflı “anlatmak” anlamının dışında “konuşmak”, “sohbet etmek” anlamında kullanılmıştır.

Bu tedbîr içre bunlar *söyleşürdi*
Haber n’ola diyüben *soylaşurdi*³⁵

Dede Korkut Kitabı’ndaki hikâyelere gelince her bir *anlatı* (boy) farklı kahramanların anlatıları ile tafsilatlandırıldığından, her bir *boy* içinde şahsî yapıp etmelerin anlatıldığı *soylardan*³⁶ birden fazla bulunabilmekte-

³⁰ *Garib-nâme*, I/1, 443.

³¹ Gökyay ise “bir işin, bir konunun, bir kimsenin -eski deyişle- ‘kühünü ortaya koymak, soyunu sopunu saymak” anlamına gelir, demiştir (*Dedem Korkudun Kitabı*, CCXXXIX).

³² *Tarama Sözlüğü*’nde ise *Garib-nâme*’deki ve *Işk-nâme*’deki bu dizelerdeki *soyla-* fiiline “tahkik etmek, araştırmak, aslını aramak” anlamları verilmiştir (*Tarama Sözlüğü*, V, 3526-8.)

³³ Mehmed, *Işk-nâme (İnceleme-Metin)*, haz. Sedat Yüksel, Ankara 1965, s. 178.

³⁴ *Işk-nâme*, s. 214.

³⁵ *Işk-nâme*, s. 142.

³⁶ *Dede Korkut Kitabı*’nda *boylar* içindeki manzumeleri araştırmacılar *soylama* olarak adlandırmayı tercih ediyorlar. Muhtemelen de bunu Dresden nüshasının ilk başlarında manzumelerin başındaki “soylama” ismine dayandırıyorlar. Hâlbuki bu başlarda sadece üç defa geçmektedir. Ondan sonraki manzumelerde bulunmamaktadır. Bu da onun metne derleme sürecinde veya daha sonra dahil edildiği izlenimini uyandırıyor. Çünkü bu hikâyelerin inşat edildiği düşünülürse, ozanın inşat sürecinde edimini soyutlaması (terimleştirmesi) pek anlamlı görünmüyor. Bu kitabı bir müdahale izlenimini uyandırıyor. Eylemin ismini zikretmesi *soylama* yerine *soy* isminin

dir. Metinde kitabîliğin etkisiyle belli ifade kalıplarından çıktığı ve aynı maksadın farklı biçimlerde ifade edildiği görülmektedir. “Dedi”, “söyledi”, anlamında “ayıtdı” ifadesi, kahramanların konuşmalarından önce kullanılmaktadır. Yine “soyladı” yerine bazı yerde “haber verdi”, “haberleşti” ifadelerinin de kullanıldığı görülmektedir.³⁷ Yaklaşık aynı anlama gelen bu ifadelerdeki ince anlam farklılıklarını tespit etmek oldukça güç. Hikâyelere bu sözcük, müslümanlarla ilişkiye girdikten sonra girmiş olmalı. Fakat “soyladı” yerine “ayıtdı” ifadesi de pek çok yerde geçmektedir. Bu, *boy* içindeki her manzume *soy* değilmiş gibi bir izlenim veriyor. *Soyla-* fiili kullanılarak girilen manzum kısımlar incelendiğinde *boy* içinde önemli şahsiyetlerin şahsî dile gelişleri olduğu dikkati çekmektedir.³⁸ Birkaç yerde bu kural çiğnenmiş olsa da bu inşat veya derleme sürecinde karıştırmadan kaynaklanmış olabilir. *Soylar* veya *soylamalar* diğer şahısların anlatılarından daha uzun ve karşılıklı konuşmaları içermektedir. Kısa olan *soylar* da zamanla unutulduğu için kısalmış olabilir. *Boylar soylara* giydirilmiş veya asıl *soylara*, *boyların* teşekkülünden sonra, dışardan başka *soylar* dahil edilmiş benziyor.

Söz ve *soy* sözcükleri fonetik bakımdan ayrı olmakla birlikte aralarında dikkat çekici bir anlam yakınlığı var. Hikâyelerdeki “*soy soyladı*” yerine “*söz sözledi*” de koyulduğunda anlamı bozacak bir durum ortaya çıkmamaktadır.³⁹ Bu, şahsî dile geliş ifade eden *söz*, *sav*, *soy* sözcüklerinin semantik bir ilişkisinin olduğunu ortaya koyuyor. Çünkü bir şahsın dile gelebilmesi kendi hakkında kendinden önce bir söz söyleyene (*soy*) ihtiyaç duyar. *Soyu* yoksa anlatısı yoktur, anlatısı yoksa *söz* (şahsiyeti) de yok-

kullanılması daha uygundur. Bir yerde geçen “Anası bir *soy* daha soyladı” ifadesinde ozanın, bu şahsî anlatıları *soy* olarak isimlendirdiğini gösteriyor (*Dede Korkut Kitabı*, II, 164). Gerçi modern dönemlerde makamsız türkülere *soylama*, genel olarak türkölere de *söz* denmesi her ikisinin de kullanılmış olabileceğini gösteriyor.

³⁷ *Dede Korkut Kitabı*, II, 100 vd. Hatta Vatikan nüshasında bazı yerlerde *soyla-* yerine *söyle-* kullanılmıştır. *Dede Korkut Kitabı*, II, 79, not 7; 88, not 4 vd.

³⁸ Bunun ululamak anlamı taşıyıp taşımadığı belli değil. Tarama sözlüğünde *soyla-* fiiline “soylu göstermek, ululamak, tazim etmek” anlamı da verilmiştir (*Tarama Sözlüğü*, V, 3528). Kırzioğlu 20. yüzyıldaki *soylamalarda* bir “övgü” havasının olduğuna dikkat çekiyor (Kırzioğlu, 64).

³⁹ *Dede Korkut Hikâyelerinin* teşekkül ettiği yöre ve civarında *söz* sözcüğü 20. yüzyılın başlarında “şarkı”, “türkü”, “manzum parça” anlamına geliyordu (Ahmet Caferoğlu, *Doğu İllerimiz Ağzlarından Toplamalar I, Kars, Erzurum, Çoruh İlbaylıkları Ağzları*, İstanbul 1942, s. 277. Yine günümüz Türkçesinde yaygın olan “sazlı sözlü düğün” deyiminde *söz* sözcüğünün *soy* sözcüğü gibi “manzum parça” anlamında da kullanıldığı görülüyor.

tur.⁴⁰ Bir şahıs tek başına dile gelemeyiz, yani söz söyleyemez, o ancak atalarından aldığı sözlerle söz söyleyebilir. Dolayısıyla bir şahsın dile gelişi bir anlatı içinde mümkündür. Şifahilikte birisi konuştuğunda kendi konuşmaz, onda ataları konuşur.

Bu *söyle-* ve *soyla-* fiileri arasında hiç bir fark olmadığı anlamına gelmiyor. *Söyle-*, şahsi olsun olmasın o anki duruma göre anlık dile geliş (riyayet de dahil) iken, *soyla-*, bir şahsın geçmişi ile birlikte (hikayesiyle) dile gelişi gibi görünüyor. “Dedem Korkut geldi, şadlık çaldı. Boy boyladı, soy soyladı. Gazi erenler (gelenlere) başına ne geldiğini söyledi.”⁴¹ Bu yönüyle *soyla-* fiili *söyle-* fiilini de kapsamaktadır.

Kitabilikle birlikte, *söyle-* fiilinin anlamı genişleyerek bütünüyle dile gelişi ifade etmeye başlayınca, *soyla-* fiili de dile gelişi ifade eden anlamlarını yitirerek soyut şeylerin aslını esasını anlamak, öğrenmek, aramak, sormak anlamlarıyla öne çıkmaya başlamıştır.

Bu sözün aslı nedür bir *soylasun*
Söz bilsün ilkin andan *söylesün*⁴²

Ol erenler soyunu *soyla* dedi
İşin işle sözünü *söyle* dedi

Soyladım gördüm bu kez nitdüğünü
Anladum bildüm nice gitdüğünü⁴³

Nice şehir ile köylere irerdi
Hemişe Furruh’ı soylar sorardı⁴⁴

15. yüzyıla ait bir Arapça-Türkçe sözlükte teftiş sözcüğüne “sorup soylamak ve eyertmek”, müteakkib sözcüğüne ise “bir nesneyi sorup soylayıcı ve arayıp yoklayıcı kişi” anlamı da verilmiştir.⁴⁵

⁴⁰ Bugün Anadolu’da *soyu soyu* veya *soyu kökü belli* deyimlerinde bir şahsın önemi, geçmişi özdeşleştirilir.

⁴¹ *Dede Korkut Kitabı*, I, 153; “D” “*Kitab-ı Dedem Korkut*” *Destanlarının Dresden Nüshası*, haz. H. Achmed Schimiede, Ankara 2000, s. 77.

⁴² *Garib-nâme*, II/2, 527.

⁴³ *Garib-nâme*, II/2, 931.

⁴⁴ *Işk-nâme*, s. 180. Bugün kullanılan *arayıp sormak* ikilemesi ile karşılaştırılabilir.

⁴⁵ *Tarama Sözlüğü*, V, 3527. Daha fazla örnek için *Tarama Sözlüğü*’ne bakılabilir. Bugün kullanılan *sorup soruşturmak* deyimini ile karşılaştırmak gerekir. Burada *soylamak* ile bir şeyin kabuğunu ve elbisesini çıkarmak anlamındaki *soymak* arasında bir ilişki kurulabilir mi?

Soylamak sözcüğünün “anlatmak” anlamına geldiğini ortaya koyduktan sonra, “anlatmak” ile “arayıp sormak” arasındaki ilişki üzerinde durmak gerekiyor. Bir husus anlatılmadan önce o anlatılacak şeyi dinleyecek (öğrenecek, merak eden) birilerinin olması gerekir. Şifahilikte söz yazıya aktarılmadığı için dinleyici bir şeyi öğrenebilmek için merak ettiği şeyin aslını esasını anlatacak birisini bulması ve ona sorması gerekir. Anlatıcı olmadığı zaman hiçbir şey öğrenme imkânı yoktur. Dolayısıyla dinleyiciden ziyade anlatıcı özne durumundadır. Kitabîliğin etkisiyle birlikte kaynak (anlatan) değil, kaynağa yönelen (arayan) özne konumuna geçer. Şifahilikte anlatmak anlamına gelen soylamak sözcüğü kitabîleşme ile birlikte bir işin aslını esasını öğrenme, arama, sorma anlamlarını kazanacaktır. Kitabî insan, varolandan kendisini soyutlayabilen ve ona tekrar yönelebilen insandır. Şifahî insan ise dile gelenle birlikte var olur. Başka bir ifade ile şifahilik için dile gelme, kitabîlik için dile getirme söz konusudur. Dolayısıyla bir şeyin aslı esası “araştırılarak”, “soruşturularak” değil, bir anlatıcı anlattığında öğrenilir. Bu yüzden anlatma (öğretme) belirli şahıslara değil herkese yöneliktir. Bir kaynaktan südur eden anlatı, farklı dinleyicilerin iştirğine sunulur. O anlatı dinleyenlerin herbirinin de kendini bulabileceği bir anlatıdır. Parçalı bir anlatı değildir, boy içindeki insanlar arasındaki birlikte var olmanın ahengi anlatıda vardır. Şifahilikte öğrenmek bir başka kişinin anlatmasıyla mümkün olur. Bu yüzden şifahilikte anlatma ve öğrenme edimi en az iki kişi ile mümkün olur. Hâlbuki kitabîlikte araştırma, kitaplardan tek başına da yapılabilir ve bu yüzden bir insan kendi kendine bir işin aslını esasını öğrenmek için araştırıp soruşturabilir. Araştırma ve soruşturma ediminin matbuat öncesi kitabîlikte dahi tam anlamıyla var olduğunu söylemek oldukça güçtür. Çünkü bu dönemde kitabîlik şifahîliğin etkisinden kurtulamamıştı. Yazma ve bunların çoğaltılmasının güçlüğü nedeniyle kitaplarda gerekmedikçe tafsilata girilmiyordu. Tafsilat, şifahî olarak aktarılıyordu. Bu şifahî anlatıyı bilmeden kitaplara konu olan meseleleri anlamak oldukça güçtü. Öğrenme kendi kendine yapılabilecek bir edim değildi. Kitapların yanında onları okutacak ve yazıya geçirilmemiş anlatıyı aktaracak birine ihtiyaç duyulurdu. Tafsilatın yazıya geçirilmesi matbuat döneminde başlamıştır. Dolayısıyla ferdî edimler olan araştırma ve soruşturma edimleri daha çok matbuat çağının, bilhassa da modern dönemlerin edimi olsa gerek. Geriye, şifahîliğe doğru gidildikçe ifadeler ve anlatılar mümkün olduğunca kısılır ve hatırlamayı kolaylaştırdığı için şiirselleşir.⁴⁶

⁴⁶ Bütün yükün belleğe yüklendiği bu dönemlerden günümüze doğru geldikçe belleğin yükü hafiflemiş dışarı doğru taşarak kitabî ve sanal belleklere doğru kaymıştır. Hızın artışıyla birlikte tafsilatlanmış kitabî belleği taşıma sorunu ortaya çıkmış, ihtisarsar güçleşince sanal belleğe yüklenerek taşınması kolaylaştırılmıştır.

Şifahîlikte anlatma yine kitabîlikteki rivayet şeklindeki anlatma da değil, bizatihi yaşanmış olan şeylerin ozanın dilinde yeniden dile gelişi, canlandırılmasıyla mümkün olur. Geçmiş ile an arasında bir kopukluk söz konusu olmadığı için geçmişteki insanlarla anlatının inşat edildiği andaki insanlar rahatlıkla birbirleriyle konuşabilir ve bu asla yadırganacak bir durum değildir. Çünkü küllî bir dile geliş söz konusudur. Yaşanan ile onun anlatısı arasında bir kopukluk söz konusu değildir. Bu yüzden yaşayan anlatıdan ayrı bir geçmiş anlatısı yoktur. Fakat yaşayan ve kendinde var olunan anlatı bir önceki anlatılardan neşet eder. Kitabîliğin etkisindeki diğer anlatılarda ise bunu görmek mümkün değildir. Her şeyden önce kayıt sayesinde anlatı insandan, var olandan kopmuştur. Yaşanan ile anlatı arasındaki bağın kopması, yaşantıda ve anlatıda (metinde) olmak üzere iki varlık alanı oluşmasına yol açmıştır. Böylece yaşanan ile yaşanmış olan arasında derin bir kopukluk oluşmuştur. Geçmiş üzerine yönelme artıkça yaşanan ile arasındaki kopukluk daha da belirgin hâle gelir.

Şimdi “Boy boyladı soy soyladı” sözündeki boy boylamak ve soy soylamak tabirlerinin anlamlarını soylayabiliriz. Boy boylamak, soy soylamak tabirleri tıpkı kov kovlamak (kovuculuk yapmak), av avlamak (av avlamak), kuş kuşlamak (kuş yakalamak), söz söylemek (söz söylemek) tabirlerine benzemektedir. Bugün kullanılmadığı için kuş kuşlamak deyimini söz konusu deyimlere daha fazla benzemektedir. Av avlamak bugün kullanılmadığı hâlde kuş yakalamak, avlamak anlamında kuş kuşlamak kullanılmıyor. Anlaşılan o ki kuşlamak eylemi avlamak eyleminde olduğu gibi isminden bağımsızlaşamamıştır. Aynı durum en azından *Dede Korkut Kitabı*’ndaki boy boylamak ibaresi için de geçerli gibi görünüyor. Buna karşın soylamak, avlamak, söylemek gibi isimsiz kullanılmaktaydı. Kuşlamak ve boylamak sözcüklerini çağırın şeyler (eylemler) ortadan kalkınca bu sözcükler zaman içinde unutulurken veya fonetik değişime uğrarken avlamak ve söylemek sözcükleri yaşamaya devam etti.

Bu iki deyimden özellikle boy boylamak tabirinin neyi ifade ettiğini tespit oldukça güç görünüyor. Çünkü söz herşeyi ifşa etmiyor. Bir şeyleri ifşa ederken, bir şeyleri de gizlemektedir. Bu yüzden bir ifadenin belli zaman ve mekânda neyi ifşa ettiğini tespit etmek oldukça güçleşmektedir. Metindışı bağlama, göçebe Türklerin dünyasına bakarak boy boylamak ifadesinin anlamını soylamayı sürdürelim. M. Gazimihâl’in temel dayanağına göre kam-ozanlarının inşat esnasında isterlerse veya gerekirse oyun oynamaları, raks etmeleri âdettendi. Bir kam-ozan olan Dede Korkut da bu âdete uymuş olmalıydı. Bu durumda “بوي بويلاي” ifadesi oyun oynamak

(büy büylemek) âdetinin dildeki kalıp ifadesi (terimi), inşat âdeti de soy soylamak da inşat âdetinin kalıp ifadesi (terimi) olabilir.

S. Tezcan, boy boylamak tabiri hakkında esaslı bir iddiası olmamasına rağmen, soy ve soy soylamak ile sav ve sav savlamak arasında ilişki kurarak “boy boyladı soy soyladı” sözünün anlaşılmasında oldukça önemli bir açılım getirmiştir. Fakat o, bu sözün göçebe Türklerin dünyasındaki karşılığı üzerinde durmamıştır. Daha çok metiniçi bağlama sadık kalarak fonetik ilişkiyi kurmaya çalışmış ve metindışı bağlama temas etmemiştir. Hâlbuki itirazlar daha çok metin dışı bağlamla ilgilidir. Özellikle boy sözcüğü hakkındaki “anlambilim açısından ‘vücut, kabile’ vb. kavramları ile ‘destan, öykü’ kavramları arasında bir ilişki görebilmek olanağı yoktur” demiştir. Ayrıca Dede Korkut Hikâyelerinin hiçbirinde de bir boyun öyküsünün anlatılmadığı, tek tek olayların anlatıldığını belirtmiştir. Aynı şekilde “anlam bilim açısından ‘sülale, nesil’ vb. kavramları ile ‘koşuk’ kavramı arasında bir ilişki görebilmek olanağı yoktur” demiştir.⁴⁷

Hâlbuki şifahîlikte anlatılan/anılan şey hayatîyetini devam ettirir ve dinleyenlerle anlatılan/anılanlar arasındaki zaman aralığı ortadan kalkar. Bu yorumun, göçerlerin sözde var oldukları göz önünde bulundurulduğunda, aşırı bir yorum olmadığı görülecektir. Çünkü boy boylamak yani “boyu anlatmak/anmak” aynı zamanda boyu her defasında yeniden var etmektir. Ayrıca anlatıların yaşanan hayata sürekli uyarlandığı düşünülürse, boy boylamak ve soy soylamak tam anlamıyla yaşanan ve yaşanmış hayatı anlatıda (dilde) var etmektir. Boy ancak anlatısı olan boyun sık sık boylanmasıyla varlığını sürdürebilmektedir.⁴⁸ Yine bilhassa önemli şahısların anlatısı olan soylar da sık sık soylandığında, o şahsiyetler var olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla boy boylamak ve soy soylamak büyüsel bir edimdir. Bunu herkes yapamaz, ancak boyun içinden saygı duyulan birisi, ozan, yapabilir. Bu da ozan kimliğiyle ortaya çıkan kutsiyet atfedilen Dede Korkut idi.⁴⁹ Bir boydaki sıradan insanlar soy soylayabili-

⁴⁷ Tezcan, s. 228.

⁴⁸ M. Said Polat, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası, Karacuk'tan Aziz George Kolu'na*, İstanbul 2004, s. 239 vd.

⁴⁹ Dede Korkut'un konumunu şu satırlar çok iyi ortaya koyuyor: “Resûl aleyhi's-selâm zamanına yakın Bayat boyundan Korkut Ata dirler bir er kopdı. Oğuzun ol kişi tamam biliçisi-y-idi. Ne dir-ise olur-idi. Gayıbdan dürlü haber söyler-idi. Hak Ta'âlâ onun könlüne ilham ider-idi. Korkut Ata ayıtdı: Âhir zamanda hanlık girü Kayıya dege, kimsene ellerinden almaya, âhir zaman olup kıyamet kopınça. Bu didüğü 'Osman neslidür, işde sürülüp gideyorır. Ve dahı niçe buna benzer söz söyledi. Korkut Ata Oğuz kavminun müşkilini hall ider-idi. Her ne iş olsa Korkut Ataya tanışmayınça işlemezler-idi. Her ne ki buyursa kabul iderler-idi. Sözin tutup tamam iderler-idi” (*Dede Korkut Kitabı*, I, 73).

yordu, fakat büyüsel bir edim olan boy boylama sadece Dede Korkut'a ait idi.

“Boy boyladı” ifadesinin metindışı bağlamındaki soylamayı sürdürüp buradaki boy terimini “kabile” ile karşılayıp, boyla- fiilini de halk arasında kullanılan “boyunca gitmek”, “birşeyin içinden geçmek” anlamı ile karşı-larsak, Dede Korkut’un boylar arasında dolaşarak onların hikayesini der-lemiş, sonra da onları soylamış olabileceğini de gözardı etmemiş oluruz. Ya da siyasi birlik anlamındaki boy ve onu oluşturan nesil anlamındaki soyların anlatılarını onlar arasında dolaşarak derleyerek eldeki “Oğuz-nâme”yi düzmüş olabilir.

“Boy boyladı soy soyladı” sözündeki boy terimi ister siyasî birlik anlamına gelsin, isterse o siyasî birliğin anlatısı anlamına gelsin, yine soy terimi, ister siyasî birlik içindeki kan bağına dayalı birliği, ister o bir so-yun anlatısını (sözü/savı) ifade etsin; boyla- fiili de ister boyu an-mak/anlatmak anlamına gelsin, ister boylar arasında dolaşmak anlamına gelsin, sonuçta Dede Korkut içinde yaşadığı topluluğun varlık zemini olan anlatısının inşacısı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şifahîlikte ozanların yaptığını kitabîlikte tarihçiler (en geniş anla-mıyla geçmiş hakkında yazıp çizenler) yapmaktadır. Ama burada kitabî-lerle ozanların inşa ettiği anlatılar arasındaki derin farklılığa kısaca temas etmek gerekir. Çünkü ozanların anlatılarına yönelimimizde biz kitabîlerin ve modern tarihçilerin kendi durumumuzun farkında olması gerekir. As-lında tarihçilik anlamında geçmişi bilme, anı ve geleceği anlamlandırmaya katkı sağlaması, varoluşsal sorunlar metne yansımadağı için iyi ve güzel olanın geçmişte kaldığı fikrini pekiştirdi. Modernöncesi dönemde metin-lerle yaşantı arasındaki ilişki modern dönemlerdeki kadar zayıf olmadığı için metnin inşaîliği söz konusuydu. Bu tarihîleşme, metnin inşaîliğinin zayıflaması, hızın arttığı modern dönemlerde daha keskin bir şekilde ya-şanmaktadır. Bu ve aradaki uçurumun derinliği de insanları, hıza ayak uydurabilmek için geçmişi ihmale yöneltti. Bu geçmiş hakkındaki araş-tırmaların azaldığı anlamına gelmiyordu. Bilâkis geçmiş hakkında araş-tırmanın bir meslek hâline geldiği 19. yüzyıl ve sonrasında tarihçi adı ve-rilen bir zümre yoğun olarak geçmişi yeniden inşa etmeye çalıştı. Tarihçi-ler hızın artışıyla birlikte geçmişe daha yoğun bir şekilde yönelebilmekte-ler. Fakat bu diğer insanların geçmişe yönelmesi anlamına gelmiyor. Ta-rihçiler geçmiş hakkında yazıp çizdikçe geçmiş ile an arasındaki farklılık daha da belirginleşmekte, bu da insanların geçmişe yönelmelerine değil ondan kopmalarına neden olmakta ve geçmişi olmayanların ona daha sıkı sıkıya sarılmalarına ve geleceğe umut bağlamalarına yol açmaktadır. Artık geçmişin, yaşanan andaki huzur ve buhrana bağlı olarak ya geri gelmesi

mümkün olmayan özlem duyulan bir dönem olarak, ya da düne ait olanın peşinde koşmanın ve hatırlamanın gerekmediği bir dönem olarak görülmesine yol açtı. Bu da insanları yaşanana ve yaşanacak olana yöneltti. Bu da anlatıların önemini yitirmesine, eski anlatıların anlamsızlaşmasına ve parçalanmasına yol açtı. İnsanların, iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla birlikte, sürekli yeniden başkaları tarafından inşa edilen anlatılarda var olmasına yol açtı. Bu anlatılar insanın yaşadığı çevreye ve diline yabancı olduğu için anlatı ve yaşantı arasında uyumsuzluk, bu her iki zeminde var olmaya mahkûm insanda buhrana yol açtı. Bugünkü insanın yaşadığı derin buhran bundan kaynaklanmaktadır. Bu buhranı sadece bireyler değil topluluklar da en derin bir şekilde yaşamaktadır. Bireyin ve toplulukların bu buhrandan çıkmalarının tek yolu kendilerine özgü yeni anlatılar oluşturmalarıdır. Bunun için iletişim araçlarının yarattığı olumsuzlukları kendi lehlerine çevirebilmelidirler. Bu nasıl olacaktır? Hızın artışı aslında yeni bir göçebeleşmeyi başlattı. Bu da şifahileşmeye yol açtı. İletişim araçlarındaki anlatılar hızla yayılmaya başladı. İnsanların kitabelikteki gibi anlatılan şey üzerinde düşünme imkânını ortadan kaldırdı. Artık insanların bunu tetkik etmeye aslını esasını öğrenmeye imkânları yok. Çünkü geçmiş ile an arasındaki zaman aralığı sıradan insanlar için neredeyse tamamen kalkmış durumda. Bu da onun geçmişten gelene yönelmesini imkânsızlaştırmaktadır. Sürekli yeni imgeler sağanağı önceki imgeleri örtmekte ve insanların onlara yönelmelerine engel olmaktadır. Bu durumda yapılacak tek şey kalıyor. Geçmiş ve geçmişe ait olanı, yani bireyi ve topluluğun köklerine ait olanı bugüne taşımak gerekiyor. Bu sıradan insanları geçmişe götürmekle değil, geçmişin bugünkü anlatıya ruh vermesiyle mümkün olacaktır. Tıpkı göçebe topluluklardaki ozanların yaptıklarını şimdi geçmiş üzerine araştırmayı meslek edinmişlerin yapması gerekir. Geçmişe ait sembolleri ve dili bugünün insanının dili ve sembolleriyle ilişkilendirerek onun farklı olduğunu hissetmesini sağlaması ve bir az olsun geçmiş ile olan derin uçurumu, hızı kullanarak aşabileceğini farketmesini sağlamak gerekir. Modern dönemdeki geçmişin geçmiş olarak olduğu gibi inşası naif düşüncesi aslında sadece anlamsız bir anlatıyı ortaya çıkarmakla kalmadı, aynı zamanda insanların geçmişleriyle bağlarını kopardı ve anlatıları içinden yeni anlatılar çıkarma imkânını da ortadan kaldırdı. Modern tarih yazımı aslında geçmişin bugünden ne kadar farklı olduğunu ortaya koyarken, insanların geçmişle irtibat kurmasının imkânını da ortadan kaldırdı. Hâlbuki bu anlamıyla geçmiş bilgisinin bir anlamı yoktur. Geçmiş şu andaki anlatımın zemini olması olmalıdır.

Sonuç olarak denebilir ki “boy boyladı soy soyladı” sözünü bugüne ait tabirlerle birebir karşılamak ve sözün bir zamanlar ifade ettiği anlama ulaşmak, bağlamın değişmesi sebebiyle oldukça güçtür. Tıpkı toprakta

yapılan kazılarda ortaya çıkan buluntulara anlam vermenin güçlüğü gibi. Boy sözcüğü önce beden, daha sonra siyasî birliğin (boy) adı ve son olarak da bu siyasî birliğin anlatısının ismi olmuştur. “Boyladı” ifadesinin ise ismi olan boy ile birlikte, yani boyun anlatısını icra etme anlamında kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir.⁵⁰ Soy sözcüğü ise ya kök, nesil anlamına gelen soy ile ya da hikâye, söz anlamına gelen sav sözcüğü ile ilişkilendirilebilmektedir. Her ikisinde de şahsî dile gelişi ifade etmesi açısından, semantik açıdan birbirine yaklaşmaktadır. “Soylamak” ise “soyu dillendirmek” anlamına gelmektedir. Soyla- fiili *Tarama Sözlüğü*’nde rastlanılmayan “haber vermek” anlamında “anlatmak” ile karşılanabilir. Fiil zamanla “aramak”, “sormak” gibi anlamlar da kazanmıştır. “Boy boyladı soy soyladı” ifadesine gelince böyle bir kutsal edim ancak kutsal bir şahıs tarafından yapılabilir. O da Korkut Ata’dır. Şahıslar kendi hikâyelerini dillendirebilirler, yani soylayabilirler fakat boy (siyasî birlik) kendi boyunu (hikâyesini) dillendiremez yani boylayamaz, bu işi boyun saygı duyduğu birisinin yapması gerekir. Çünkü soylar ve boylar ancak anlatılarında var olurlar. Mekânda mukim olamayan göçerler ancak anlatıda mukim olabilmektedirler. O yüzden de boy boylamak ve soy soylamak kutsaldır. Boyların dağılmasından sonra zaman içinde anlatıları da parçalanmış, yeni anlatılar yerini almış olmalıdır. Haricî sebeplerle boy parçalandığında anlatısı varlığını devam ettirebilir. Yeni bir boy kuruluncaya kadar bu anlatı korunur. Eğer yeni bir boy teşekkül etmez ise bu anlatının mensupları gittikçe ufalanan anlatılarında var olmayı sürdürürler. Böylece önceki anlatılar yeni anlatılar içinde izler bırakarak kaybolur. Bir süre sonra soyların ve şahısların anlatıları öne çıkmaya başlar ve büyük anlatılar kayda geçirilmez ise zaman içinde unutulur.⁵¹

Dede Korkut Kitabı’ndaki boy (boylama) ile bugün söylenen bozlak arasındaki benzerlik dikkati çekmektedir.⁵² Yine soylamalar türküler olarak varlığını devam ettirmektedir. Göçerlerin dünyasında boy boylama soy soylama işi sadece kam-ozanlara verilmişti. Batı Asya’da kamlar ortadan

⁵⁰ XI. yüzyılda kaleme alınan *Kutadgu Bilig*’de *bod* sözcüğü hem beden hem de insan topluluklarını ifade etmektedir.

⁵¹ Bu dönüşümü görmek için XV. yüzyılın sonlarında derlenmiş Dede Korkut Hikâyeleri ile boy yapısının belki de tamamıyla unutulduğu veya anlam değiştirdiği XX. yüzyılda derlenmiş Dede Korkut’a ait hikâyeler arasındaki bir karşılaştırma yapmak gerekir (Saim Sakaoglu, *Dede Korkut Kitabı, İncelemeler, Derlemeler, Aktarmalar*, Konya 1998, s. I).

⁵² S. Tezcan, *bozlak* sözcüğünün “haykırmak, böğürmek” anlamındaki *bozla-* fiilinden türediğini söylemektedir. Acaba *boyla-* ile *bozla-* arasında fonetik bir ilişki var mı? Acaba kutsal bir edim olan *boylama* tıpkı ozanlığın zamanla gevezeliğe dönüşmesi gibi zamanla çığırmaya (bozlaka) mı dönüştü?

kaybolup yerini babalara bırakınca, ozanlar zaman içinde eski kutsiyetini kaybetti.⁵³ Böylece boy boylama soy soylama faaliyeti de son bulmuş oldu. Dolayısıyla “boy boyladı soy soyladı” sözünün göçebe Türklere ait kayda geçirilerek günümüze ulaşmış yegâne anlatı olan *Dede Korkut Kitabı*’ndan başka yerde geçmemesi de tesadüf değildir.

Bunun sebebi, ‘Oğuz-nâme’de olduğu gibi destanı oluşturacak varlık alanının ortadan kalkmasıdır. Oğuz-nâme kadar kapsamlı olmasa dahi yeni bir destan teşekkül ettiğinde yine hikâye anlamında boy sözcüğünün kullanıldığına şahit oluyoruz. Köroğlu Destanı boylardan teşekkül etmektedir. Fakat makamsız türkü olarak soylamalara 20. yüzyıla kadar Dede Korkut Hikâyelerinin dizildiği ve koşulduğu en son ile yakın Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi ve çevresinde rastlanmaktadır. Yine bu bölgede söz de “türkü”, “şarkı”, “manzum anlatı” anlamına gelmektedir.⁵⁴ Hatta sazlı sözlü ikilemesinde söz “türkü” anlamındadır. İçinde manzum anlatıları da ihtiva eden hikâyeli anlatılar anlamında boy ya da boylama ile bozlak arasındaki bir ilişki gözden kaçmamaktadır.⁵⁵

“THE PAST COVERED BY THE SAYING
“BOY BOYLAD. SOY SOYLAD” IN DEDE KORKUT TALES”

Abstract

This article aims to shed light on what the saying “Boy boylad. soy soylad.” present in Dede Korkut Tales was used to express in the world of nomadic Turcomans. It is discussed whether the word “boy” meaning “tribe” in Turkish and the term “soy” meaning “origin, descent”, are used together in this saying to refer to the oral narratives of nomadic political unities depending on blood relationship. By doing this, possible textual meanings for this saying are discussed regarding the historical context of the text. It is found out that the words “boy” and “soy” to which we do not witness with the meaning “narrative” except The Book of Dede Korkut, exists in oral tradition of nomads till XXth century.

Keywords

The Book of Dede Korkut, boy, soy, nomads, oral tradition.

⁵³ Kutsal bir iş olan “ozanlık” zamanla “gevezelik” olarak görülmeye başlanacaktır (Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, İstanbul, 1989, I, 131-144). Çünkü kitabilikle birlikte “söz” ve “söz söyleyen” değersizleşir (Jacques Ellul, *Sözün Düşüşü*, terc. Hüsamettin Arslan, İstanbul 1998, s. 191 vd).

⁵⁴ Caferoğlu, s. 276-7.

⁵⁵ Tezcan, s. 229.